

Yhteisöllisyyden rajat koronapandemian aikaan

Lectio praecursoria 4.6.2020

TAINA KALLIOKOSKI

Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, hyvät kuulijat. Olemme kokoontuneet Helsingin yliopistoon väitöstilaisuuteen pienellä joukolla. Isompi osa yleisöstä seuraa tätä väitöskirjan viimeistä tarkastusta ja akateemista siirtymäriittä etäyhteyden välityksellä. Ympärillämme on arkkitehti Jussi Paatelan suunnittelema vuonna 1938 valmistunut Metsätalon rakennus: seinät, lattia, katto, rivi ikkunoita. Edessäni on mikrofoni ja pöytä, sekä luentosalin penkkirivit, joihin te, paikalle saapunut tarkasti määrältä rajoitettu ja toisistaan etäälle sijoitettu yleisöjoukko, olette voinut istuutua.

Lainsäätäjien rajoitukset ja ohjeistukset sekä yliopiston säättämät rajoituksia ja ohjeistuksia noudattavat normit, rakennuksen ja fyysisen- ja tietoliikenteen tarjoamat mahdollisuudet ovat yhteistoimintamme puitteita. Mutta miksi puhun rakennuksesta ja infrastruktuurista yhteisöllisyyden rajoja yhteistoiminnan ja ihmisen perushyvien näkökulmasta tarkastelevan väitöstudiumin *lectiossa*?¹ Mitä yhteistoimintaa hiljaa paikallaan

¹ Tutkimus *Yhteisöllisyyden rajat yhteistoiminnan ja ihmisen perushyvien näkökulmasta* on luettavissa Helsingin yliopiston elektronisesta arkistosta: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/314726>.

istuminen ja akateeminen muodollisuus ovat? Yhteisöllisyys-hän on jotain lämmintä ja mukavaa, ihmisten välistä, saatat ajatella. Et ole ajatuksinesi yksin.

Koronakeväänä yhteisöllisyydestä on puhuttu toiveikkaasti siitä huolimatta, että perinteiset yhteen kokoontumisen tilanteet jäädytettiin. Yle uutisoi presidentti Niinistön penäävän ihmisiltä yhteisöllisyyttä. ”Elämämme muuttuu. Kaikki me tarvitsemme toisiamme ennemmin tai myöhemmin”, presidentti sanoi ja koetti ilmeisesti lisätä kaikkien kansalaisten tajua yhteisyydestään ja vastuuta toinen toisistaan.² Uutisotsikoihin ovat nousseet myös ihmisten kokemukset ja toiveet lisääntyvästä yhteisöllisyydestä kriisin keskellä. Monelle yhteisöllisyys tarkoittaa vapaaehtoista oman ammatillisen sisäpiirin tai naapuruston jäsenen tukemista ja auttamista.³

Jostain syystä yhteisöllisyyttä ei ole koronakriisin aikaan mainittu silloin, kun on korostettu maakuntien välisiä eroja tartuntatautilastoissa ja vaadittu rajoitusten mitoittamista kunkin paikallisen alueen mukaan, vaikka sekin on mahdollista nähdä alueellisten etujen ja oman alueellisen tai ammatillisen lähipiirin auttamisena.⁴

² Yle.fi 16.3.2020 ”Presidentti Sauli Niinistö Ylellä: ’Vaurioita tulee, mutta kyllä me selviämme’”.

³ Yle.fi 18.3.2020 ”’Yhteisöllisyys kasvaa hädän hetkellä’, uskoo ratsukouluyrittäjä – vapaaehtoisia kootaan hevostilojen avuksi koronaviruksen varalle; Yrittäjät.fi 19.3.2020 ”Yrittäjien yhteisöllisyys näytti voimansa – Mentorointialusta Linja keräsi päivässä 50 yrittäjää toisten yrittäjien avuksi”; Iltalehti.fi 12.4.2020 ”Kun koronakriisi alkoi, Tiia lainasi ystävälleen peiton ja meni naapureiden puolesta kauppaan – koittaako nyt uusi empatian aika?”.

⁴ Maaseuduntulevaisuus.fi 8.5.2020 ”Keskustan ryhmävetäjä Kurvinen koronarajoitusten alueellisesta porrastamisesta – ’Esimerkiksi ravintolat voisivat olla vapaammin auki alueilla, joilla tartuntoja ei juuri ole’”; Suomenuutiset.fi 25.5.2020 ”Taviolta kirjallinen kysymys alueellisista koronarajoituksista”; Kauppalehti.fi 19.4.2020 ”Suomen Yrittäjät hoputtaa koronarajoitusten purkamisia: ’Tilanne on erittäin vaikea’ – Ministeri: ’Vielä on liian aikaista sanoa’”.

Suomalaisten tapa keskustella yhteisöllisyydestä herätti halun selvittää, mitä yhteisöllisyyden käsite tarkoittaa ja mistä yhteisöllisyysilmiössä on kyse. Tutkimuksen taustaksi perehdyin yhteisöllisyyden käsitteen käyttötapoihin suomalaisessa tutkimuksessa. Havaitsin, että kun tarkastellaan, mikä ymmärretään yhteisöllisyyden vastakohtaksi, yhteisöllisyydestä puhutaan kuudella eri merkitysjatkomolla. Nimesin ne ideologiseksi, rakenteelliseksi, kokemukselliseksi, sosiaalipoliittiseksi, moraaliseksi ja dynaamiseksi merkitysjatkomoiksi.

Ideologisella jatkumolla yhteisöllisyyden vastakohtaksi ymmärretään yksilöllisyys. Rakenteellisella jatkumolla yhteisöllisyys sijoittuu yhteiskunnallisuus – yhteisöllisyys – eriytyneisyys -janan keskelle. Kokemuksellisella merkitysjatkomolla yhteisöllisyydestä puhutaan yksinäisyyden tai yhteen kuulumattomuuden vastakohtana. Sosiaalipoliittisella jatkumolla yhteisöllisyyttä kaivataan syrjäytyneisyyden ja osattomuuden lääkkeeksi. Moraalisessa merkityksessä yhteisöllisyys mielletään auttamisen synonyymiksi, jolloin sen vastakohtana ovat moraalisesti arveluttavat toimintatavat, oman hyvän edistäminen ja itsekkyyys. Dynaamiseksi jatkumoksi kutsun sitä yhteisöllisyyden käsitteen käyttötapaa, jossa käsite ymmärretään toiminnalliseksi ja epäyhteisöllisyyden vastakohtaksi.

Dynaamisella jatkumolla tutkijat ovat huomauttaneet, että yhteisöllisyysilmiö ei ole yksinomaan ihmisille hyvää tekevä. Erityisesti tiiviit etniset vähemmistöyhteisöt ja monet uskonnolliset yhteisöt suojelevat itseään ja jäseniään kritiikiltä. Ne piilottavat yhteisöllisiin toimintatapoihin myös sellaisia käytänteitä ja valtarakenteita, jotka uhkaavat ihmisen turvallisuutta ja terveyttä. Tällaisissa yhteisöissä kritiikki tulkitaan usein uhkaksi oman yhteisön olemassaololle tai yhteisön vaaliman tradition jatkuvuudelle.

Kiinnostuin tästä ristiriidasta: yhteisöllisyys on arkikäsitysten mukaan samaan aikaan tavoiteltavaa hyvää ja vahinkoa aiheuttavaa ja ongelmallista. Mitä oikeastaan toivotaan saatavan aikaan, kun tahdotaan lisätä yhteisöllisyyttä? Mitä yhteisöllisyys merkitsee? Millaisin ehdoin yhteisöllisyyttä muodostuu yhteistoiminnassa ja millaisin ehdoin sitä ei muodostu? Missä

menevät ne rajat, jotka ylitettyään yhteisöllisyys kääntyy ihmisen hyvää estäväksi tai tuhoavaksi?

Avukseni käsitteen merkityksen selvittämiseen ja tutkimuskysymyksiin vastaamiseen tarjoutui sosiaalietiikan professori Jaana Hallamaan samaan aikaan kehittämät yhteistoiminnan etiikan käsitevälineet⁵ ja erityisesti filosofi Raimo Tuomelan teorial⁶ yhteistoiminnasta ja sosiaalisista yhteenliittymistä. Ihmisen hyvän käsitteeseen pääsin käsiksi sosiaaliteoreetikko Christian Smithin teorian avulla⁷. Smith muotoilee ihmisen kuokostuksen toteutuvan kuuden perushyväluokan tavoittelun kautta.

Smithin mukaan ihmisen perushyväluokkia ovat turvallisuus ja fyysinen selviytyminen, todellisuutta koskeva tieto, eheä ja vahvistusta saanut identiteetti, tarkoituksellisen toimijuuden harjoittaminen, moraalinen vahvistuminen sekä sosiaalinen kuuluminen ja rakkaus. Keskeinen taustaoletukseni on käsitys ihmisestä toimijana, toiminnallaan käsityksensä mukaisia hyviä tavoittelevana olentona.

Tutkimusmetodinä on toiminut käsiteanalyysi, jossa huolellisen käsitteiden merkitysten ja suhteiden erottelun avulla selvennetään, mitä käsitteillä tarkoitetaan purkamalla se osiin, muotoillaan käsitteelle määritelmiä kuvailemalla sen välttämättömät ehdot, ja tarkastellaan, mitä eettisiä ja moraalisia periaatteita seuraa annetuista määritelmistä ja käsitteiden välisistä yhteyksistä.

Tutkimuksessa muotoilen yhteisöllisyyden teoriaa. Täydennän Hallamaan ja Tuomelan teorioita ottamalla mukaan ajan ulottuvuuden ja tarkastelemalla käsitteiden kuvaamien ilmiöiden realisoitumista. Esitän yhteisöllisyyden toteutuvan yhteistoimintaprosessina, jossa yhteistoimijat aikovat yhdessä saada

⁵ Hallamaa, J. *Yhdessä toimimisen etiikka*, Helsinki: Gaudeamus (2017).

⁶ Tuomela, R. *The Philosophy of Sociality: A Shared Point of View*, Oxford: Oxford University Press (2007) ja *Social Ontology: Collective Intentionality and Group Agents*, Oxford: Oxford University Press (2013).

⁷ Smith, C. *To Flourish or Destruct: A Personalist Theory of Human Goods, Motivations, Failure, and Evil*, Chicago: University of Chicago Press (2015).

aikaan jotakin ja toteuttavat aiettaan toimimalla yhdessä. Toimissaan ja toimittuaan toimijat arvioivat yhteistoiminnan tavoitteiden toteutumista ja yhteistoiminnassa syntyviä kokemuksia.

Arvioinnin johtopäätös on yhteistoimijoille peruste joko sitoutua yhteistoimintaprosessiin jatkossakin, kritisoida ja pyrkiä muuttamaan sitä jollakin perusteella tai erkaantua yhteistoimintaprosessista.

Määrittelen yhteisöllisyyden ehdot kolmella tasolla: mahdollistavalla tasolla muotoilen yhteisöllisyyden ennakkoehtoja, toiminnan tasolla muotoilen yhteistoiminnan toteutumisen ehtoja sekä ehtoja sille, että yhteistoiminta muuttuu jatkuvaksi; ja kokemuksen tasolla erittelen, mitä tarkoittaa, että joku taho kokee yhteisöllisyyttä.

Yhteisöllisyyttä mahdollistaviksi ennakkoehdoiksi muotoilin, että

- (1) On ihmisiä, jotka ovat sosiaalisesti suuntautuneita;
- (2) Ulkoiset materiaaliset olosuhteet mahdollistavat yhteydet toisiin ihmisiin;
- (3) Sosiaaliset tilannetekijät muodostavat toimintaympäristön, joka ei estä yhteistoiminnan mahdollistumista.

Alussa kuvaavamani yhteiskunnan asettamat rajoitteet ja yliopiston tarjoamat puitteet tälle väitöstilaisuudelle toimivat ulkoisina yhteisöllisyyttä mahdollistavina ja rajoittavina tekijöinä. Paikan päälle on päästetty vain puolentoista metrin turvavälein saliin mahtuva määrä ihmisiä. Mahdollistavien ehtojen voimassaolo ei vielä riitä, että yhteisöllisyyttä muodostuisi.

Onko väitöstilaisuus toiminnallista yhteisöllisyyttä? Määrittelin, että yhteisöllisyyttä synnyttävän yhteistoiminnan muodostuminen edellyttää, että

- (4) Toimijat tunnustavat toisensa yhteistoimijoiksi.
- (5) Yhteistoimijat tunnistavat vähintään jaetun intressin, jonka muotoilevat kollektiiviseksi intentioksi.

- (6) Yhteistoimijat sitoutuvat toiminnan tavoitteeseen ja keinoihin ja tekevät osansa.
- (7) Yhteistoimijat luottavat siihen, että operationaaliset yhteistoimijat pyrkivät tekemään osansa.

Miltä tämä meidän yhteen kokoontumisemme tänään näyttää näiden ehtojen valossa? Voidaanko väitöstilaisuutta pitää yhteisöllisyyden osoituksena tai toteutumisenä? Toisten tunnistaminen yhteistoimijoiksi tarkoittaa sitä, että muiden osallistumismahdollisuutta ei ainakaan pyritä sabotoimaan tai estämään.

Te, hyvä yleisö, olette kukin halunneet – ehkä keskenänne tyystin eri syistä – seurata tätä väitöstilaisuutta. Pidän sitä jaettuna intressinä. Olette ilmaisseet sitoutumisenne väitöstilaisuuden toteutumiseen sillä, että olette saapuneet paikalle ja noudattaneet annettuja kokoontumisrajoituksia. Ette häiriköi, mellakoi tai pyri estämään väitöstilaisuuden striimauksen onnistumista. Myös te etäyhteydellä seuraavat, olette asettuneet yleisöksi tälle tilaisuudelle. Ette – toivottavasti – pyri estämään kuvan ja äänen lähetystä hakkeroimalla siihen käytettyä sovellusta tai kuormittamalla palvelimia.

Paikallaan istumisellanne osoitate sitoutumisen akateemisen väitöstilaisuuden perinteisiin käytäntöihin. Toisaalta teillä ei olisi syytä seurata väitöstilaisuutta, jos ette luottaisi, että kustos, vastaväittäjä ja väittelijä pyrkivät hoitamaan osaansa. Sellainen tilanne, jossa joku meistä ryhtyisi laskemaan leikkiä tai poistuisi paikalta kesken kaiken, voisi toki tuoda tilaisuuteen yllätyksellistä lisäarvoa, mutta operationaalisten yhteistoimijoiden yhteistoiminnan epäonnistuminen ei toteuttaisi kollektiivista aikomusta toteuttaa ja osallistua väitöstilaisuuteen.

Väitän siis, että etäyhteyden ja lähitilassa kokoontuneiden voimin saamme yhdessä aikaan ainakin hetkellistä toiminnallista yhteisöllisyyttä. Yhteisöllisyydestä muodostuu laadultaan erilaista sen mukaan, onko yhteistoiminta kertaluontoista vaiko jatkuvaa. Toiminnallisen yhteisöllisyyden jatkuvuuden ehdoksi esitin, että

- (8) Yhteistoimijat sitoutuvat joko a) toisiin toimijoihin, b) eetokseen tai c) molempiin.
- (9) Luottamusta yhteen nivoutuvien intressien merkityksessä muodostuu yhteistoimijoiden välille.

Voisiko tästä väitöstilaisuuteen osallistuvien toiminnallisesta yhteisöllisyydestä muodostua jatkuvaa? Ehkä tähän nimenomaiseen väitöstilaisuuteen kokoontuneen ihmisjoukon keskinäiselle jatkuvalla yhteisöllisyydelle ei ole edellytyksiä, sillä tuskin tapaamme toista kertaa juuri tällä joukolla.

Väitöstilaisuus on kuitenkin akateemisen tiedeyhteisön rituaali. Osana tätä tiedeyhteisön eetokseen kuuluvaa väitöstutkimusten kriittistä ja julkista arviointia, voidaan ajatella, että väitöstilaisuuden yhteistoiminta on osa tiedeyhteisön jo vuosisatoja jatkunutta toiminnallista yhteisöllisyyttä. Jos tutkija haluaa saada tiedeyhteisön jäsenenä itsenäisen tutkijan aseman, hänen on suoriuduttava paitsi väitöstutkimuksesta mutta myös sen julkisesta puolustamisesta tyydyttävästi. Väittelijän, vastaväitteläjän ja kustoksen yhteen nivoutuvissa intresseissä on varmaankin edistää kunkin uraa ja hoitaa kunkin toimeen kuuluvia tehtäviä sekä huolehtia tieteen ja tutkimuksen etenemisestä ja uusien tutkijoiden kouluttamisesta.

Edellä käsitellyt toiminnallisen yhteisöllisyyden ehdot eivät kerro, miten kukin meistä väitöstilaisuuteen osallistujista tämän jaetun yhteistoimintatilanteen kokee. Väitöstilaisuudessa ei välttämättä muodostu kokemuksellista yhteisöllisyyttä jokaiselle osallistujalle. Yhteisöllisyyden kokemuksesta on kyse, kun

- (10) Yksilö tai ryhmä kokee yhteistoiminnan tai tapahtuman ja
- (11) Kokija/(t) tulkitsee/(vat) kokemuksensa yhteisöllisyyden kokemukseksi.

Yhteisöllisyyden kokijat voivat kukin tulkita kokemuksensa eri tavoin ja arvottaa sen myönteiseksi tai kielteiseksi tai itsensä kannalta yhdentekeväksi. Osalle väitöksen yleisöstä tämä voi olla oppiaineen sisäistä yhteenkuuluvuutta vahvistava hetki.

Joillekin tämä on juuri tämän väittelijän tärkeään hetkeen osallistumista. Toisille tämä on hieman erikoinen ja jäykkä performanssi, jota seurataan ehkä ulkopuolisuutta tuntien.

Mihin yhteistoimijat kussakin tilanteessa sitoutuvat ja mitä he yhteisenä hyvänä tavoittelevat, vaihtelee. Tutkimuksessa tarkastelen ihmisen hyvän ja yhteisöllisyyden suhteita. Yhteistoiminnasta tulee moraaliselta luonteeltaan erilaista sen mukaan, pyritäänkö edistämään ihmisen perushyviä vai keskittämään estämään tai välttämään sitä, että perushyvien vastakohtat, perustavat ei-hyvät eivät toteudu. Olen esittänyt ihmisen perushyvät ja perustava ei-hyvät sisäkkäisillä kehillä ja sijoittanut kehät vastakkaiselle jatkumolle.

Erityisen voimakkaasti ihmisiä yhdistävät sellaiset uhkat, jotka ovat vaarassa saattaa voimaan perustavia ei-hyviä. Koronaviruspandemia on tästä hyvä esimerkki: eri puolilla maailmaa yhteisöt, yhteiskunnat ja valtioiden valtaa pitävät ovat koettaneet keskittyä ihmisten terveyden ja elossa selviämisen turvaamiseen ja vaarallisen viruksen tarttumisen estämiseen. Suomessa lähes kolmen kuukauden jälkeen on alettu huomata, millaisia sosiaalisia ja psyykkisiä kustannuksia on vain fyysiseen terveyteen kohdistuvan uhkan torjumiseen keskittymisellä. Rajoitustoimet ovat estäneet ihmisten mahdollisuutta tavoitella monia muita perushyviä: ihmiset eivät välttämättä saaneet poikkeusoloissa koulussa, opinnoissa, työssä ja harrastuksissa identiteeteilleen ja toimijuudelleen vahvistusta. Ilman sosiaalista läheisyyttä ja kanssakäymistä ja tilaisuutta osoittaa rakkautta ja kokea tulevansa rakastetuksi varsinkaan hauraina suojellut vanhukset ja pienet lapset eivät selviä terveinä kovin pitkään.

Toisaalta poikkeustila ja rajoitustoimet ovat olleet suuri yhteistoimintaponnistus ja suomalaisen yhteiskunnan yhteisöllisyyden osoitus: tapaamisista pidättäytymisellä, fyysistä etäisyyttä pitämällä sekä hygieniasuosituksia noudattamalla onnistuttiin suojelemaan monia ihmishenkiä ja lukuisten ihmisten fyysistä terveyttä. Kriisistä selviäminen vie kuitenkin vielä aikaa ja vaatii menneen ja nykyhetken ja yhteistoimintakäytäntöjen kriittistä arviointia.

Esitänkin väitöskirjassani, että eettisesti kestävä yhteisöllisyys edellyttää, että yhteisö suojelee ja tukee jäsentensä kykyä arvioida yhteistoimintaa, sen onnistumista ja siinä tehtyjä tekoja ja siinä saatuja kokemuksia kriittisesti. Yhteisön on myös luotava ja ylläpidettävä tapoja ottaa vastaan ja sitoutua kritiikin vakavasti ottamiseen. Itse sitoudun tiedeyhteisön kriittisen arvioinnin käytäntöihin, ja pyydän teitä, arvoisa professori Arto Laitinen teologisen tiedekunnan määräämänä vastaväittäjänä esittämään ne huomautukset, joihin katsotte väitöskirjani antavan aiheita.

Helsingin yliopisto

